

Etnografinių tyrimų laukas už Lietuvos ribų: šeima ir jos papročiai

RASA PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 01108 Vilnius

El. paštas rasa.sakniene@gmail.com

Straipsnio objektas – Lietuvos etnologų vykdyti šeimos ir jos papročių tyrimai, paremti už tuometinės Lietuvos TSR ribų surinktais etnografiniais duomenis. Šių tyrimų intensyvumą ir motyvaciją siekiama atskleisti keliant šiuos uždavinius: apžvelgti etnologinių tyrimų sovietinėje Lietuvoje specifiką, atskleisti tuometinėje Baltarusijoje, Lenkijoje ir Rusijoje atliekamus etnografinius lauko tyrimus, aptarti lietuvių etninėse žemėse surinktų duomenų panaudojimą šeimos ir jos papročių tyrimuose. Atlikti tyrimai rodo, kad etnografiniai tyrimai už Lietuvos TSR ribų buvo intensyvūs ir atliekami ne tik dėl mokslinių interesų ar lyginamosios etnografinės medžiagos, tačiau ir siekiant įamžinti lietuvių, gyvenančių lietuvių etninėse žemėse, atminimą.

Raktažodžiai: lietuviai, etnologija, šeimos tyrimai, šeimos papročių tyrimai, sovietmetis

---

IVADAS

1991 m. buvo publikuotas Pranės Dundulienės etnologijos vadovėlis, pavadintas *Lietuvos etnologija*, tačiau tituliname puslapyje nurodytas ir kitas pavadinimas – *Lietuvių etnologija*. Jis kartojamas ir bibliografiniame apraše, nors tame pačiame puslapyje, kiek žemiau, vėl nurodomas *Lietuvos etnologijos* pavadinimas [9]. Šis vadovėlis tarsi žymi dvi epochas: sovietmetį, kuriame buvo vartojama lietuvių etnografijos sąvoka, ir Nepriklausomos Lietuvos laikus, kai ji buvo pakeista į „Lietuvos etnologiją“ (1). 1996–2001 m. pradėta leisti „Lietuvos etnologijos“ monografijų serija, nuo 2000-ųjų – žurnalas *Lietuvos etnologija*. *Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2011 m. išleista *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija* [36] (2). Taigi daugeliu atvejų etnografijos / etnologijos mokslų objekto apibrėžtis pakito nuo lietuvių, kaip etninės grupės, iki Lietuvos, kurioje gyvena daugelis etninių

- (1) Iki 1940 m. Lietuvoje etnologijos prasme vartota „tautotyros“ sąvoka, kuri apėmė ne tik etnologijos (šiuolaikine prasme), bet ir tautosakos mokslus. Sovietmečiu tautosakos ir etnologijos mokslai buvo atskirti – tautosaka priskirta literatūros, o etnologija – istorijos mokslams, pastaroji pavadinta *etnografijos* vardu. Nuo 1996 m. vėl grįžta prie *etnologijos* sąvokos. Pastaruoju metu etnologija yra atskiras mokslas. Kad nebūtų painiavos, vartosiu *etnologijos* terminą [33, 68–69].
- (2) Tam tikrais atvejais vartojama ir lietuvių etnologijos sąvoka, pavyzdžiui, V. Miliaus sudaryta bibliografija pavadinta *Lietuvių etnologijos bibliografija* [28; 29], o enciklopedinis žodynas – *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas* [18].

grupių. Tačiau lietuviai gyvena ne tik Lietuvos teritorijoje. Tai paskatino pasidomėti, kaip buvo vykdomi lietuvių etninės grupės ir šeimos papročių tyrimai sovietmečiu, kada apibrėžiant tyrimų objektą etnologų darbuose buvo akcentuojami Tarybų Lietuvos etnografijos, liaudies kultūros, kolūkiečių, darbininkų klasės buitės, o ne lietuvių kultūros tyrimai [49, 5–7]. Kaip pažymėjo Vytis Čiubrinskas, kai buvo bandoma apibrėžti lietuvių arba Lietuvos etnografijos objektą, žodžio *tauta* nebelikdavo, jis būdavo keičiamas į liaudį [5, 103]. Kita vertus, Vidos Savoniakaitės tyrimai rodo, kad Lietuvoje etnografija kaip mokslinė sąvoka istoriškai yra glaudžiai susijusi su *savos* kultūros tyrimais, nacionalinės kultūros konstravimu. Kultūrinio išskirtinumo paieškos, nacionalinio savitumo iškėlimas buvo neatsiejama nacionalinio kultūrinio ir politinio judėjimo dalis [37].

Šio straipsnio objektu pasirinkau paanalizuoti Lietuvos etnologų bei kraštotyrininkų sovietmečiu vykdytus tyrimus, paremtus už tuometinės Lietuvos TSR ribų surinkta etnografinė medžiaga. Tai dar Lietuvos etnologijos istoriografijoje nenagrinėtas aspektas. Keliamas tikslas – atskleisti už Lietuvos TSR ribų vykdytus šeimos ir jos papročių tyrimus, jų motyvaciją ir intensyvumą apžvelgiant mokslininkų, kraštotyrininkų darbus, paremtus tose teritorijose vykdytais lauko tyrimų duomenimis. Tokį pasirinkimą lėmė šios temos sąsajos su etniškumu ir tyrinėtojų suteikta svarba šeimai [49, 11]. Siekiant šio tikslo keliami uždaviniai: apžvelgti tyrimų sovietinėje Lietuvoje specifiką, atskleisti tuometinėje Baltarusijoje, Lenkijoje ir Rusijoje atliekamus etnografinius lauko tyrimus ir lietuvių etninėse žemėse surinktos etnografinės medžiagos panaudojimą šeimos ir gyvenimo papročių tyrimuose.

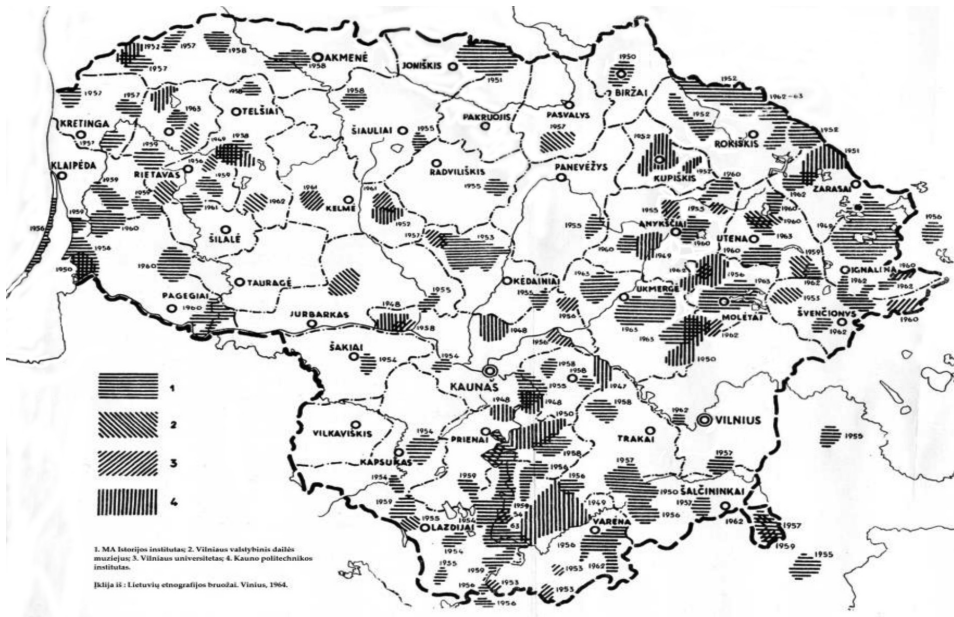
Taigi kuo savitas šis laikotarpis etnologijos mokslui? Pirma – pradėta vykdyti plataus masto etnografinius lauko tyrimus visoje Lietuvoje. Pasak Jono Mardosos, nors etnografijos Lietuvoje pradžia yra diskusijų objektas, tačiau vienas jos veiklos aspektas turi aiškius chronologinius požymius, tai – sistemingų lauko tyrimų pradžia. Ekspediciniai tyrinėjimai prasidėjo nuo 1948 metų [21, 91]. Pristatydama XX a. 6–7 dešimtmečių etnografinių tyrinėjimų būklę A. Vyšniauskaitė pažymėjo, kad tuo laikotarpiu Lietuvoje stiprėjo ir įgijo reikiamą kryptį sistemingas etnografinės medžiagos rinkimo ir tyrimo darbas, kuris yra būtinas siekiant sukaupti kuo daugiau faktinės medžiagos tolesniems moksliniams tyrimams. Nuo 1956 m. Istorijos instituto etnografų kolektyvui buvo iškeltas uždavinys – per artimiausią penkmetį parengti apibendrinamojo pobūdžio monografiją „Lietuvių etnografijos bruožai“ ir surinkti medžiagą „Lietuvos etnografiniam atlasui“, vaizduojančią pagrindinius Lietuvos valstiečių ikitarybinio laikotarpio materialinės kultūros reiškinius. Ikitarybiniu laikotarpiu etnografinės medžiagos rinkimas vyko labai neorganizuotai, neapėmė visos Lietuvos teritorijos, todėl norint parengti apibendrinamojo pobūdžio mokslinius darbus, pirmiausia reikėjo išplėtoti sistemingus ekspedicinius tyrinėjimus. Iš visos Lietuvos TSR teritorijos siekta sukaupti kuo daugiau konkrečios vaizdinės ir aprašomosios medžiagos apie lietuvių liaudies amatus, verslus, tradicinius pastatus, drabužius, susisiekimo priemones, maistą bei papročius. Buvo pradėti sistemingi tyrimai Lietuvos teritorijoje. Surinkta medžiaga iš 40 LTSR rajonų, 79 vietovių [50, 149–150]. Organizuotos kelių institucijų kompleksinės ekspedicijos. Pavyzdžiui, MA Istorijos instituto Archeologijos-etnografijos sektorius kartu su MA Istorijos-etnografijos muziejumi 1949–1956 m. rengė bendras ekspedicijas, per kurias rinko etnografinius eksponatus ir etnografinę medžiagą [21, 91]. Be šių institucijų, vasaros ekspedicijas vykdė ir Šiaulių istorijos bei etnografijos muziejus „Aušra“, kraštotyros muziejai – Kretingos, Klaipėdos, Telšių, Šilutės, Rokiškio ir kiti, taip pat Kauno valstybinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus,

Vilniaus valstybinis dailės muziejus ir t. t. [50, 148]. Kaip teigia J. Mardosa, ekspedicijos iš dalies buvo naujas reiškinys. Jos prasidėjo aktyvios Lietuvos sovietizacijos sąlygomis, todėl etnografai, be mokslinių tikslų, savo veikloje įžvelgė tautinio identiteto ugdymo dimensiją. Taigi, be mokslinio intereso, jų veiklą skatino siekis nykstančios kaimo kultūros akivaizdoje orientuotis į prarandamų jos reiškinų fiksaciją [21, 91–92]. Todėl antras reikšmingas aspektas – etnografiniai lauko tyrimai XX a. 6 dešimtmetyje buvo vykdyti ne tik Lietuvos TSR teritorijoje. Pasak A. Vyšniauskaitės, drauge su TSRS MA N. Miklucho-Maklajaus Etnografijos institutu aplankyta nemenka dalis Vakarų Baltarusijos vietovių davė nemažai palyginamosios medžiagos Rytų Lietuvos aukštaičių materialinės ir dvasinės kultūros reiškinų nacionalinei specifikai, taip pat lietuvių ir baltarusių tautų kultūriniam ryšiams pasekti [50, 149–150]. Dauguma, ir ne tik Rytų Lietuvoje, organizuotų ekspedicijų turėjo ne tik mokslinį, bet ir tautinį kryptingumą. Jos buvo skirtos užfiksuoti nykstančią lietuvių kultūrą. Todėl galime sakyti, kad tuo laikotarpiu buvo susitelkta į lietuvių kultūros tyrimus tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų.

Lietuvių etnografijos bruožuose (1964) pateiktame Lietuvos TSR etnografinių tyrinėjimų 1947–1963 m. žemėlapyje matome, kad etnografinė medžiaga beveik visiškai nebuvo renkama Vilniaus apylinkėse, kur lietuvių tautybės gyventojai sudarė mažumą (3), tačiau 1955–1956 m. gana plačiai tyrinėta tuometinės Baltarusijos TSR Gervėčių, Vijos, Apso, Gardino apylinkėse [25, 34] (4). Lietuvos centrinio valstybės archyvo duomenimis, šiame krašte buvo atliekami pavieniai lauko tyrimai (5). Etnografinius lauko tyrimus vykdė ir kitų institucijų žmonės. Pavyzdžiui, analizuodamas V. Miliaus darbo Vilniaus universitete kryptis J. Mardosa rašo: „jam pradėjus dirbti (buvo kraštotyros būrelio mokslinis vadovas), kraštotyroje išryškėjo etnografinė kryptis, tyrusi Pietryčių Lietuvoje ir už jos ribų gyvenančių lietuvių kultūrą. Studentų ekspedicijos dažniausiai buvo trumpalaikės, jos vykdavo savaitgaliais ir švenčių dienomis. Galimas dalykas dėl trukmės buvo renkama Pietryčių Lietuva, Baltarusijos lietuvių gyvenvietės. Tačiau reikėtų pripažinti, kad bene pagrindinis argumentas buvo – tautiškai ir patriotiškai sudėtinga istorinių Lietuvos vietų liaudies kultūra ir etninė situacija“ [22, 100–106]. Manau, kad J. Mardosos pateiktas argumentas yra labai reikšmingas. Formaliai vertinant, kiekvienas lauko tyrimus vykdančias žmogus galėjo surinkti etnografinę medžiagą, tačiau, kita vertus, buvo svarbios asmeninės nuostatos, kiek jose buvo patriotinės dvasios.

Nors jau 1950 m. pradėtas koordinuoti Pabaltijo etnologų darbas [8, 95], Lietuvos TSR etnologijos situacija skyrėsi nuo mūsų kaimynų – Latvijos TSR ir Estijos TSR. Palyginę trijų Pabaltijo šalių vienalaikės apibendrinamąsias akademines etnologijos monografijas matome, kad nors jų pavadinimai ir žymi titulinės etninės grupės tyrimus („Latvių etnografija“

-
- (3) Pasak Laimutės Anglickienės, dėl šio leidinio 1955–1960 m. ekspedicijose siekta apimti visą Lietuvą [1, 65].
  - (4) 1948–1967 metų Istorijos instituto (dabar Lietuvos istorijos institutas) ekspedicijų apžvalgoje minimos 1955, 1956 m. Vakarų Baltarusijoje Vacio Miliaus vadovaujamos ekspedicijos [60, 84].
  - (5) Tą atskleidžia ekspedicijų dalyvių ataskaitos, saugomos Lietuvos centrinio valstybinio archyvo byloje „1945–1950 m. Istorijos-etnografijos muziejaus planai ir ataskaitos“: 1947 04 25 V. Žilėnas rašo Istorijos instituto direktoriui – rengia ekspediciją į Vilniaus kraštą, Dzūkų rajoną (LCVA, f. R-1016, ap. 1, b. 9, p. 8); 1948 04 18 J. Petrulis buvo apžvalginėje ekspedicijoje Marijampolio kaime, Rudaminos valsčiuje, surinko 3 eksponatus, užrašė kaimo istoriją, 3 dainas su melodijomis (f. R-1016, ap. 1, b. 9, p. 9); 1948 04 23 J. Petrulio ataskaita instituto direktoriui P. Pakarkliui apie ekspediciją Nemenčinėje, Sužionių apyl., aplankė 4 kaimus ir dvarą, tik kai kur padarytos nuotraukos (f. R-1016, ap. 1, b. 9, p. 10). Autorė dėkinga prof. J. Mardosai už informaciją ir nuorodas.

Pav. Lietuvos TSR etnografiniai tyrinėjimai 1971–1963 m.

(*Latviešu etnogrāfija*) [38] ir „Estų etnografijos bruožai“ (*Abriss der estnischen Volkskunde, vokiečių kalba*) [30]), tačiau šiose šalyse, skirtingai negu Lietuvoje, apimama ir daugiaetninių miestų bei tautinių mažumų kultūra (Lietuvoje tokie tyrimai tuo metu dar buvo tik pradedami) (6). Sutinku su Žilvyčio Šaknio nuomone, kad, palyginti su šiomis šalimis, Lietuvoje etnologijos vystymasis vėlavo [40, 14]. Latviškame leidinyje pateiktuose 1869–1965 metų ekspedicijų žemėlapiuose pažymėti tik Latvijos TSR ribose atlikti tyrimai [38, 26–28].

Reikėtų paminėti *Lietuvių etnografijos bruožuose* bei kituose etnologiniuose leidiniuose plačiai naudotus šaltinius iš Mažosios Lietuvos, kurie daugeliu atvejų atspindėjo situaciją už dabartinės Lietuvos Respublikos ribų. Kadangi etnografinių lauko tyrimų medžiaga apie lietuvių kultūrą yra daugiausia iš XIX–XX a., todėl moksliniuose darbuose nuolat remiamasi šių rašytinių šaltinių medžiaga. Taigi sąvoka „Lietuvos kaimas“ apėmė lietuvių etninę teritoriją, besidriekusią už Lietuvos TSR sienų. Rašytiniuose šaltiniuose užfiksuoti ankstyvieji etnografiniai duomenys yra svarbūs ne tik Mažosios, bet ir visos Lietuvos kultūros pažinimui. Taip praplečiamos tyrimo ribos, apimančios lietuvių etnines žemes, kurios skirtingais istoriniais laikotarpiais priklausė Lietuvai. Susidomėjimą Mažosios Lietuvos lietuvininkų kultūra paskatino 1970 m. išleista knyga *Lietuvininkai. Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktame amžiuje*, tapusi savotiška Mažosios Lietuvos etnografijos chrestomatija [24]. Sunku suprasti, kodėl partinė cenzūra neatkreipė dėmesio į knygos pavadinimą, nes į Vakarų Lietuvos teritorijos sąvoką pateko ir Rusijai priklausiusios Kaliningrado krašto vietovės, pavyzdžiui, tilžiškių papročius aprašiusio Eduardo Gizevijaus darbai (turinyje netgi išskirtas jo tekstas „Tilžiškių lietuvių

(6) Iki XX a. 8 dešimtmečio pradžios daugiausia buvo tiriami kaimai [5, 103].

parvedliavimo istorija“) [24, 11–185] ar Karlo Kapelerio Stalupėnų kultūros aprašymas perspausdintoje studijoje „Kaip senieji lietuvininkai gyveno“ [24, 339–390].

A. Vyšniauskaitė atkreipė dėmesį į tai, kad „paprastai kaimyninių tautų teritorijų pakraščiuose vyksta ryškesni etniniai pasikeitimai. Pirmiausia tokiu atveju pasikeičia vienas pagrindinių tautos požymių – kalba, tuo tarpu kai daugelis materialinės bei dvasinės kultūros reiškinių toliau išlaiko savo ankstesniasias formas. Be to, kiekvienos tautos liaudies kultūroje galima pastebėti sritinių ypatumų, kurie yra atsiradę žiloje senovėje, prieš susiformuojant tautai kaip etniniam vienetui. Šiuo atveju etnografinė medžiaga tarnauja kaip vienas tautos etninės istorijos šaltinių“ [49, 10]. Tuo pagrindžiamas būtinumas domėtis ir kitų, kaimyninių, tautų etnografinė medžiaga [49, 11]. Ar tai buvo vieninteliai motyvai tyrinėti už Lietuvos TSR vietovių gyvavusius papročius?

Siekiant atsakyti į šį ir kitus klausimus, šiame straipsnyje bus analizuojamos publikacijos apie šeimą ir jos papročius, kuriose pateikiami įvairaus lygio moksliniai tyrimai bei kraštotyriminkų darbai, jų susisteminta medžiaga ir išvados. Laiko perspektyvoje griežtėjo reikalavimai mokslinėms publikacijoms (plačiau: [2, 44; 33, 69]). Apžvelgsiu ir tuos darbus, paremtus etnografinė lauko tyrinėjimų medžiaga, kurie greičiausiai dėl partinės cenzūros ir kitų priežasčių tuo laikotarpiu nebuvo publikuoti, o išleisti jau nepriklausomoje Lietuvoje (ar parengti pirmaisiais nepriklausomybės metais).

TYRIMAI BALTARUSIJOJE IR JŲ SKLAIDA

Bene daugiausiai mokslinių ekspedicijų ir pavienių tyrimų buvo vykdyta Baltarusijos TSR. Remiantis vien Istorijos instituto (dabar Lietuvos istorijos institutas) etnologų darbais, XX a. 6 dešimtmetyje etnografiniai lauko tyrimai buvo vykdyti daugelyje Vakarų Baltarusijos vietovių. Tyrimai lietuvių etninėse žemėse buvo unikali proga užfiksuoti dar išlikusį lietuvių kultūros palikimą bei konstatuoti tuometinę lietuvių bendruomenės situaciją. Viena pirmųjų kompleksinių ekspedicijų buvo surengta 1956 metais. Pasak A. Vyšniauskaitės, tuo metu aktyviai dalyvavusios lauko tyrimuose ir rinkusios medžiagą ne tik apie vestuves ar laidotuves, bet ir kitoms temoms, ji davė nemažai palyginamosios medžiagos. Renkant ir fiksuojant medžiagą buvo kreipiamas dėmesys tiek į senosios, tradicinės, kaimo buities ir kultūrinius reiškinius, tiek į dabartinę socialistinio Tarybų Lietuvos kaimo buitį [50, 149–150].

Surinkta medžiaga apie šeimos papročius atspindėjo A. Vyšniauskaitės moksliniuose darbuose. Pirmiausia turėtume paminėti *Lietuvių etnografijos bruožus*. Šiame leidinyje šeimai yra skirtas didžiulis knygos skyrius „Šeima ir jos visuomeninis gyvenimas“ [49, 437–526]. Greta Lietuvoje fiksuotos medžiagos naudojama palyginamoji medžiaga iš Baltarusijos lietuvių kaimų. Nors nuorodų į bylas, kuriose saugoma A. Vyšniauskaitės tuometinėje Baltarusijos teritorijoje užrašyta medžiaga, nėra, tačiau paminėtos konkrečios vietovės bei daromi palyginimai byloja apie šios medžiagos panaudojimą, ypač tada, kai minima Rytų Lietuva. Pavyzdžiui, autorė teigia, kad „rytiniuose ir pietrytiniuose Lietuvos rajonuose, taip pat artimose Baltarusijos TSR lietuviškose apylinkėse, kaip Vidžių rajono Apso apylinkės Vainiūnų, Dvarčionių ir kituose kaimuose, neišsidalijusių arba didžiosios patriarchalinės šeimos tipo šeimų, vadinamų *draugė*, retais atvejais dar buvo galima rasti ir XX a. II ketvirtyje“ [49, 440]. Šia etnografinė medžiaga A. Vyšniauskaitė naudojo ir vėlesniuose savo darbuose. Apie Baltarusijoje surinktos panaudojamos etnografinės medžiagos kiekį galima spręsti iš jau nepriklausomoje Lietuvoje publikuotų monografijų. A. Vyšniauskaitės, P. Kalniaus ir R. Paukštytės monografijoje *Lietuvių šeima ir papročiai*

(1995), pristatydama lietuvių kaimo šeimos tyrinėjimus bei šeimos papročius – vestuves ir laidotuves (medžiaga užrašyta Baltarusijos TSR Astravo, Vijos, Varanavo, Pastovių, Vidžių, Breslaujos, Gardino ir kituose rajonuose), A. Vyšniauskaitė jau pateikia nuorodas į konkrečias bylas [52, 151–167; 53, 271–395; 54, 422–466] (7).

Baltarusijoje vykdytus A. Vyšniauskaitės šeimos tyrimus tęsė ir kiti Lietuvos mokslininkai bei kraštotyrininkai. Ypač didelė 150 žmonių kompleksinė kraštotyrininkų ekspedicija į Gervėčius (Astravo r.) (suorganizuota Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos ir Baltarusijos TSR MA Menotyros, etnografijos ir tautosakos instituto bei Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto, vadovas N. Vėlius) buvo surengta 1970 metais. Kaip rašoma *Gervėčių* monografijos įvade „mūsų šalies tautų santykiai geriausiai išryškėja tose vietose, kur kaimynystėje gyvena įvairių tautų žmonės. Mokslui tokios vietos teikia daug vertingų duomenų apie skirtingų tautinių kultūrų sąveiką. Tokia ir yra Gervėčių apylinkė, kurioje šalia baltarusių gyvena daug lietuvių, nuo seno išlaikiusių savo kalbą, papročius, gyvenimo būdą“ [35, 1]. Apie šeimą šiame leidinyje straipsnį publikavo J. Mardosa. Ekspedicijos metu buvo surašytos 379 šeimos kortelės 11-oje šios apylinkės kaimų. Čia analizuojama šeimos struktūra, sutuoktinių amžiaus skirtumai, šeimos narių išsilavinimas, skirtas dėmesys etninės tapatybės klausimui mišriose šeimose. Kadangi iki 1939 m. ši teritorija buvo valdoma Lenkijos, išliko gana daug mišrių lietuvių ir lenkų šeimų, kurių vaikų tautybė – lietuviai. Nustatyta, kad tuo laikotarpiu didžiausią dalį sudarė mišrios lietuvių ir baltarusių šeimos. Šių šeimų vaikų tautybė paprastai nustatoma pagal vyrišką liniją, o lietuvių ir lenkų – pagal moteriškąją. Santykį su palaikoma lietuvių kultūra rodo lietuviškų laikraščių prenumerata [23, 157–161]. Elenos Karaliūtės straipsnis yra skirtas vestuvių papročiams. Autorė rėmėsi 1827–1847 m. Gervėčių parapijos vestuvių metrikų knygomis, taip pat gausia savo surinkta ekspedicine medžiaga – Gervėčių, Gėliūnų, Rimdžiūnų, Pelegrindos, Milcėjų, Galčiūnų, Mockų ir kitų vietovių žmonių pasakojimais [15, 162–175]. Išryškindama Gervėčių krašto vestuvių papročių savitumą, lygina jį su Rytų Lietuva, pavyzdžiui, pateikdama vestuvininkų sakomas oracijas teigia, kad užrašytos jų nuotrupos analogiškos Švenčionių ir kitų Rytų Lietuvos vietovių oracijoms [15, 167]. Tam tikrų sąsajų su šeimos papročiais turi ir šiame krašte ilgiau išlikusios pirties tradicijos, aprašytos Stasio Daunio straipsnyje [6, 139–141]. Remiantis Galčiūnų, Gėliūnų, Gervėčių, Girių, Knystuškių, Miciūnų, Naujųjų Galčiūnų, Rimdžiūnų kaimuose surinkta medžiaga, aprašomi po vestuvių „atžydėtųjų“ pirmo ėjimo į pirtį papročiai, sujungę jaunamartės sutikimo, stuomens dėjimo, rūgšties ragavimo ir dainavimo, jos prausimo ir rengimo papročius. Minimimi ir pirmą kartą po gimdymo atėjusiai gimdyvei atliekami ritualai, tokie kaip gimdyvės sutikimas, vilko dovanų teikimas (fiksuojamos analogijos su Švenčionių apylinkėmis), gimdyvės prausimas, krikštynų rūgšties ragavimas, pareituvės [6, 139–141].

Kyla klausimas, kodėl ši knyga buvo publikuota praėjus 19 metų nuo šiame krašte vykusių ekspedicijos? Atsakymą į klausimą pateikia sovietų ideologo Juozo Jarmalavičiaus 1972 m. rašytas atsiliepimas apie leidyklai įteiktą *Gervėčių* knygos rankraštį. LTSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos posėdyje apsvaarsčius šį rankraštį, nutarta sulaikyti leidinį. Atsiliepime buvo išsakyti esminiai trūkumai: kraštotyrinė medžiaga daugeliu atvejų nesusieta su istorine epocha, socialiniais ir politiniais santykiais, būdingais vienai ar kitai istorinei epochai, visuomeninei-ekonominei formacijai, pažeidžiamas marksistinis-lenininis istorijos periodizavimo principas (pvz., iki Pirmojo pasaulinio karo,

(7) 2008 m. publikuotas naujas šios knygos leidimas [56, 123–189; 57, 289–433; 58, 483–514].

tarpukariu) ir pan. [11, 459–460]. Išsakyta ir dar viena esminė pastaba: „Gervėčiuose gyvena įvairių tautybių žmonės, jų materialinės ir dvasinės kultūrų sąveika parodyta silpnokai. Kartais susidaro įspūdis, kad Gervėčiai yra ne Baltarusijos, o Lietuvos apylinkė (tokio įspūdžio skaitytojas neturėtų susidaryti)“ [11, 459–460]. Taigi partija kraštotyrimų judėjime išvėlgė ideologams nepriimtinių veiklos tendencijų [22, 110].

Lietuvybės ištakų atskleidimui už Lietuvos ribų reikšminga monografija *Lydos krašto lietuviai*, taip pat išleista po ilgo laiko, 2002 m., jau atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Čia publikuotas A. Vyšniauskaitės straipsnis „Šeimos papročiai“ yra paremtas 1956 m. etnografinių lauko tyrimų medžiaga. Autorė gana nuosekliai aprašė šio krašto vestuvių, palankynų ir krikštynų bei laidotuvių papročius. Rašydama apie vestuves A. Vyšniauskaitė rėmėsi Gardino srities Rodūnės rajone, Pelesos kaime, stebėtų Danutės Kamenčiūtės ir Vlado Valiukevičiaus vestuvių aprašu. Viešai straipsnio pratarmėje dėkodama šios ekspedicijos metu padėjusiems žmonėms kartu padėjo už galimybę, kaip teigė autorė, „tiesiog pažvelgti į šio lietuviško kampelio, mintimis ir širdimi visais laikais kuo glaudžiausiai susijusio su Lietuva, buitį, papročius“ [55, 322]. Gal neatsitiktinai autorė paminėjo, kad į jungtuves jaunieji važiavo už 17 km nuo Pelesos esančią lietuvišką Dubičių bažnyčią, nors daug arčiau Rodūnėje buvo lenkiška [55, 326]. Rašydama apie palankynas ir krikštynas bei laidotuves ji rėmėsi L. Kamenčienės ir kitų moterų iš Pelesos pasakojimais, tačiau neretai čia užrašytus papročius palygina su dzūkiškais, kurie šioje teritorijoje išliko mažiausiai pakitę. Pavyzdžiui, pasakodama apie krikštynų paprotį, kai krikštynų pabaigoje vyrai išveža bobutę nekočioje, teigia, kad „taip va Druskininkuose Matulevičienė (pribuvėja) vežiojo“ [55, 329]; aprašiusi pelesiškių laidotuvių papročius, šalia pateikia kitą aprašą apie *pagrabą*, pasak autorės, „iš Varėnos r. Barčių k.“, apklausus šio kaimo gyventojas M. Kiseliene, E. Moliene [55, 331].

Gana sudėtingas ir šios monografijos kelias. Vienus okupantus keitė kiti ir, kaip rašoma šio leidinio pratarmėje, atskirti nuo viešojo visuomeninio, politinio ir net kultūrinio gyvenimo, jie vis labiau gūžėsi savo bendruomenėse, bendravo tarpusavyje lietuviškai, gyveno pagal paprotinę teisę ir senuosius papročius, dainavo lietuviškas dainas... [45, 5–6]. Todėl natūralu, kad šis kraštas įvairiais laikotarpiais traukė mokslininkų dėmesį. Monografijos *Lydos krašto lietuviai* pratarmėje rašoma: „tačiau tiek carinės Rusijos, tiek Lenkijos, tiek Sovietų Sąjungos valdžių atstovai kaip įmanydami trukdė mokslininkų darbą, laikydami juos nepageidaujamų tautinių jausmų ir nuotaikų kurstytojais... 1971 m. Lietuvos ir Baltarusijos valdžios uždraudė Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos kartu su mokslininkais jau suorganizuotą ekspediciją, kuri buvo pasiryžusi kompleksiskai ištirti Lydos krašto lietuvių istoriją, kalbą, visą dvasinę ir materialinę kultūrą. Tokių plačių užmojų siekius buvo galima įvykdyti tik prasidėjus Sąjūdžiui ir ėmus byrėti Sovietų Sąjungai. Juos vykdyti ėmėsi Lietuvių etninės kultūros ir Lietuvos kraštotyros draugijos, 1991 m. į Pelesos, Rodūnės, Nočios, Armoniškių ir kitas lietuviškas apylinkes suorganizavusios kompleksinę ekspediciją (vad. Norbertas Vėlius ir Irena Seliukaitė)“ [45, 8]. Tačiau, kaip teigia vienas iš tos ekspedicijos dalyvių J. Mardosa, ekspedicija buvo uždrausta ne 1971 m., o 1972 metais. J. Mardosa pasakojo, kad 1972 m. buvo numatyta kompleksinė kraštotyriminkų ekspedicija į Pelesą (Varanavo r.). Tačiau išvykos dieną prie dabartinio Nacionalinio muziejaus susirinkusiems dalyviams buvo pranešta, kad ekspedicija į Pelesą atšaukiama ir bus vykdoma Adučiškyje (Švenčionių). 1971 m. įvyko ekspedicija Dubičiuose (Varėnos r.).

Ženklių indėlių į Baltarusijos lietuvių šeimos papročių tyrimą įnešė ir etnologas Juozas Kudirka. 1998 m. jis publikavo knygutę *Plikių kaimo papročiai*, kuriai duomenys pradėti

rinkti 1969 m. rugsėjo mėn., o baigti 1997 m. kovo mėn. [17, 8]. Leidinyje yra išsamūs vestuvių ir kur kas menkesni krikštynų ir laidotuvių aprašai. Ekspedicijų metu to krašto žmonės dar žinojo tokius archajiškus papročius kaip draudimą semti iš šulinio vandenį ir maišyti duoną iki jaunamartės įvesdinimo į bažnyčią, paprotį pasisėmus iš kaimynų šulinio vandens ant svirties kablo užkabinti juostą, o pirmą kartą vyro namuose užminkius duoną, kubilą uždengti atvežtiniais stuomenimis [17, 15–23]. Pateikiamas ir visų kaimo gyventojų (140 žmonių), lietuvių, gyvenusių 1940 m., sąrašas [17, 33–36]. 1991–1994 m. atliktų tyrimų pagrindu etnologas išleido knygą *Apsa ir Pelekų lietuviškoji kultūra*, kurioje taip pat aprašomos vestuvės, gimtuvės ir laidotuvės [16, 49–57].

Pastangas aprašyti bei publikuoti šio krašto lietuvių papročius telkė ir to krašto šviesuoliai, kuriems rūpėjo fiksuoti dar tuo metu prieinamą etnografinę medžiagą. Vienas tokių Juozas Maceika, parašęs knygą apie Lazūnus (Baltarusijos Respublika, Gardino sritis, Vijos r.), iš kurių buvo kilęs. Pristatydamas šią knygą Aloyzas Vidugiris rašė: „J. Maceikos monografija „Lazūnai“ yra reikšmingas paminklas ne tik gimtajam savo kaimui, apylinkei, bet ir visoms svetimųjų niokojamoms liūdnosios Pietryčių Lietuvos etninėms žemėms“ [20, 8]. Ši knyga buvo parašyta 1977–1979 m., o publikuota tik 1998 metais. Pasak A. Vidugirio, spaudai ją siūlė dešimtmetį, tačiau neatsirado leidėjo [48, 6]. Šalia kitų temų knygoje yra skyrius „Papročiai“, kuriame, remiantis surinkta medžiaga, gana glaustai aprašomos vestuvės, krikštynos, laidotuvės [20, 40–48]. Šiuos tekstus galima laikyti vertingu etnografiniu šaltiniu. Pavyzdžiui, aprašomas įdomus faktas, kad kapinių lankymas ir kapų puošimas per Vėlines susiformavo tik 1929 m. Lazūnų kaimo lietuviško darželio vedėjos rūpesčiu, po kelerių metų jai išvykus, paprotys vėl pradėjo nykti [20, 49].

Akivaizdu, kad etnografinė medžiaga, surinkta iš lietuvių etninėse žemėse Baltarusijos teritorijoje gyvenančių pateikėjų, davė tyrinėtojams daug palyginamosios medžiagos, ypač apie Rytų Lietuvos kultūrą, ir dar kartą patvirtino faktą, kad tam tikrų papročių paplitimo arealas gali nusidriekti, nepaisydamas valstybės sienos. Tuo laikotarpiu vykdyti intensyvūs tyrimai Baltarusijoje leidžia teigti, kad lietuvių etninių žemių tyrimas daug prisidėjo prie Lietuvos tapatybės išsaugojimo sovietinio režimo metais, kita vertus, išliko paminklu nykstantiems lietuvių kaimams Baltarusijoje (8).

TYRIMAI LENKIJOJE IR JŲ SKLAIDA

Sovietmečiu tirtos lietuvių gyvenamos vietovės ir Lenkijoje, Punsko krašte. Apie punskiečių vestuves medžiagą surinko ir straipsnį parašė V. Milius. Šiame krašte autorius medžiagą rinko 1967 m. lapkričio 8–18 d. dalyvaudamas Varšuvos universiteto Etnografijos katedros ir Etnografijos instituto organizuotoje ekspedicijoje į Seinų kraštą (1967–1968 m. profesorius ten stažavosi). V. Milius pažymėjo, kad iki tol etnografiniu aspektu šis kraštas nebuvo tyrinėtas. Kaip krašto savitumą išskyrė tai, kad „valstiečiai jau nuo praėjusio šimtmečio gyvena vienkiesiuose, todėl kai kurie papročiai, gyvavę gatvinių kaimų laikotarpiu, XX a. jau nebebuvo praktikuojami“. Todėl atkurti visą punskiečių senųjų tradicinių vestuvių eigą, kurią turime klasikiniuose Antano Juškos, Vinco Krėvės-Mickevičiaus, Juozo Mickevičiaus mūsų liaudies vestuvių aprašymuose, šiuo metu jau neįmanoma. Vis dėlto V. Miliui buvo labai svarbu užfiksuoti vestuvinių papročių kaitą laiko perspektyvoje. Kaip vieną didžiausių

(8) 2011–2012 m. buvo vykdytas projektas „Gervėčiai: istorinė atmintis ir kultūrinis tapatumas“ (vadovė Saulė Matulevičienė), kurį parėmė Lietuvos mokslo taryba. Šio straipsnio autorė, buvusi viena iš projekto dalyvių, yra parengusi studiją „Gervėtiškių gyvenimo ciklo papročiai: dovanos ir vaisės“, tačiau leidinys iki dabar nėra publikuotas.

vestuvių papročių pakitimų jis išskiria dovanojimo papročius. Dovanojimo apeiga turėjo savo pavadinimą – atvožtuvės. Tradiciškai dovanas jaunoji išdalydavo vyro giminėms. Tarpukariu dovanas teikdavo ir jaunajai. Vienų pateikėjų teigimu, šis paprotys atėjęs iš miesto, kitų – iš užjūrio [26, 275]. Sprendžiant iš V. Miliaus dienoraščio, užrašyti ir archajiški papročiai. Aprašydamas Vidugirių kaime atliktus tyrimus jis teigė, kad „...iš vienos 62 m. amžiaus moters pavyksta užrašyti tokių momentų, kurių nežino kiti pateikėjai, o ji apie tai girdėjusi iš savo ilgą amžių gyvenusio tėvo...“ [43, 208]. V. Milius užrašinėjo ir krikštynų bei laidotuvių papročius, o apie tyrimą Punsko krašte rašė: „labai geri informatoriai šiame krašte: gerai supranta, ko iš jų norima, ir aiškiai perteikia savo prisiminimus. Tai dėl to, kad jie gana apsišvietę, įpratę veikti kultūrinėje srityje“ [43, 207–208]. 1991 m. V. Milius publikavo dar išsamesnį straipsnį „Seinų krašto lietuvių vestuvių papročiai“, paremtą ne tik 1967 m. lapkričio 8–8 d., bet ir 1968 m. birželio 17 – liepos 9 d. Seinų krašte surinkta medžiaga. Straipsnis parengtas Lietuvos liaudies kultūros centro 1989 m. kovo 30 d. surengtos konferencijos pranešimo pagrindu. Šiame straipsnyje, skirtingai nei ankstesniajame, atkreiptas dėmesys į tradicinius XX a. 6–7 dešimtmečių vestuvių papročius [27, 116–137]. Minėtame krašte išsamesni tyrimai pradėti tik 1989 m., kai buvo vykdyta kompleksinė ekspedicija, tačiau surinkta medžiaga nevirto planuota monografija [14, 4] (9).

Taigi Punsko atveju V. Miliaus tyrimų negalime paaiškinti tik palyginamosios medžiagos rinkimu. Kaip pažymėjo J. Mardosa, sovietmečiu profesionalūs etnografai nevyko į ekspedicijas vien rinkti medžiagos. Jų veikla buvo apribota planinių darbų ir tik šalia jų pavykdavo užrašyti „neteminių naratyvų“ [21, 96]. Ir Baltarusijos, ir Lenkijos atveju „neteminiais naratyvais“ galima įvardyti J. Kudirkos ir V. Miliaus ekspedicijų medžiagą, nes šeimos tyrimai nebuvo nė vieno iš jų planinio darbo dalis.

TYRIMAI RUSIJOJE IR JŲ SKLAIDA

Tyrimai buvo atliekami ne tik lietuvių etninėje teritorijoje, bet ir tose vietovėse, kuriose daugiau nei prieš šimtmetį apsigyvenę lietuviai suformavo savitus papročius. 1970 m. leidinyje *Kraštotyra* straipsnį apie Čiornajos Padinos lietuvių vestuvių papročius publikavo Norbertas Vėlius. Šią etnografinę medžiagą jis užrašė 1963 m. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto akademiko B. Larino iniciatyva (1863–1864 m. sukilimo šimtųjų metinių proga). Po šio sukilimo dalis jo dalyvių iš Lietuvos (daugiausia iš Utenos, Kėdainių, Švenčionių) buvo ištremta į Sibirą ir Užvolgio stepes. Minėtoje 1963 m. mokslinėje ekspedicijoje į RTFSR Saratovo srities Jaršovo rajono Čiornajos Padinos kaimą N. Vėlius fiksavo, kad tiriamuoju laikotarpiu ten tebuvo apie 40 lietuvių šeimų, kuriose apie 90 suaugusių žmonių dar gerai kalbėjo lietuviškai (apie 30 prasčiau) [46, 230–231]. Pasakodamas apie vestuves autorius teigia, kad „Čiornajos Padinos, kaip ir visų lietuvių, vestuvės susidarydavusios iš 3 svarbiausių dalių: piršlybų, pačių vestuvių ir sugrąžtų“ [46, 231]. Nedidelėmis grupėmis daugiatautėje aplinkoje gyvenę lietuviai savo kultūrą galėjo palyginti su kitomis. Pavyzdžiui, aprašant „Atsisveikinimo su jaunu vakarą“, kada jaunieji su jaunu linksmindavosi iki pusiaunakčio, o tuomet jaunasis išvykdavo į namus, teigiama, kad tą vakarą niekas nesivaišindavo, tik jaunikis įpildavo gėrimo

(9) Skirtingai negu Baltarusijoje, šeimos papročius analizavo ir vietiniai lietuviai: monografiją *Punsko ir Seinų krašto vestuviniai papročiai* 1995 m. publikavo šio krašto etnologė Aldona Vaicekauskienė [44]. Jau nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, remdamiesi daugiausia 2005 m. ekspedicijoje sukauptais tyrimais, 2006 m. Lietuvos istorijos instituto etnologai išleido straipsnių rinkinį *Punsko ir Seinų krašto lietuviai: etninio ir kultūrinio tapatumo bruožai*, kuriame pratęsti vestuvių tyrimai [41, 106], o krikštynų papročius aptarė R. Paukštytė-Šaknienė [32, 138–168].

muzikantams. Ir pastebima, kad ukrainiečiai, kazachai jau iš vakaro pradeda gerti alkoholi [46, 233] (10). Taigi pirmą kartą šeimos tyrimai buvo pratęsti už lietuvių etninės teritorijos ribų – nagrinėjama vos prieš šimtmetį susiformavusi lietuvių bendruomenė.

MAŽOSIOS LIETUVOS ETNOGRAFINĖS MEDŽIAGOS PANAUDOJIMAS

1945 m. didesnę dalį Mažosios Lietuvos prijungus prie TSRS ir suformavus Rusijos Federacijai priklausančią Kaliningrado sritį, sovietinė valdžia siekė, kad kuo greičiau būtų pamiršta šio krašto istorija. Tam netiko Lietuvos etnologų tyrimai, kuriuose vienas ar kitas etnografinis reiškinys dažniausiai analizuojamas remiantis realijomis iš Mažosios Lietuvos, taip pat Kaliningrado sričiai priklausančių vietovių (11). Pavyzdžiui, *Lietuvos etnografijos bruožuose* A. Vyšniauskaitė, nagrinėdama krikštynas, dažnai rėmėsi apie lietuvininkus rašiusiu Matu Pretorijumi, XVII a. Įsručio ir kitų bažnyčių vizitacijos dokumentais „Generalinis aplankymas“ (*Recessus generalis*, 1639) [49, 465–475], o nagrinėjant vestuves minima, kad „visi kiek platesni aprašai iki XIX a. liečia išimtinai Rytų Prūsijos vestuvinius papročius ir tik XIX a. pasirodo darbų, skirtų etnografinės Lietuvos [matyt, turėta omenyje Lietuvos TSR ribas – R. P.-Š.] valstiečių vestuvėms“ [49, 477]. Aprašant laidotuves panaudotas Mykolo Jungės 1426 m. aplinkraštis, jau minėtas „Generalinis aplankymas“, „Sūduvių knygelė“, M. Pretorijaus „Prūsijos įdomybės“, Teodoro Lepnerio „Prūsų lietuvis“ ir kiti šaltiniai. „Sūduvių knygelė“ ir M. Pretorijaus veikalas išskirti kaip svarbiausieji, aprašantys laidotuvių papročius [49, 513]. Mažosios Lietuvos vietovėse sukauptais etnografiniais duomenimis rėmėsi ir lietuvių liaudies vestuvių veikėjus tyrinėjusi Irena Čepienė [3], A. Vyšniauskaitė socialistinio laikotarpio žemaičių vestuvėms paskyrė skyrelį „Šiuolaikinių vestuvių papročių ir apeigų ištakos“ [51, 122–189].

Mažosios Lietuvos šaltinių panaudojimą moksliniuose tyrimuose paskatino jau minėtas V. Miliaus sudarytas etnografinių šaltinių apie Mažąją Lietuvą rinkinys, kuriame supažindinama su Eduardu Gizevijumi, išsamiai aprašiusiu XIX–XX a. pradžios Ragainės apylinkių valstiečių krikštynų ir vestuvių papročius, Karlu Kapeleriu, aptarusiu Tilžės apylinkių krikštynas, vestuves ir laidotuves, taip pat pristatoma nežinomo autoriaus studija „Lietuviškos vestuvės“ [24, 106–147; 186–194; 379–386].

Jau minėta, kad *Lietuvių etnografijos bruožuose* atskleidama gimtųjų, vestuvių ar laidotuvių papročių genezė A. Vyšniauskaitė Mažosios Lietuvos papročių neišskyrė iš bendro Lietuvos konteksto. Panašią tendenciją matome ir apibendrinamuose P. Dundulienės šeimos tyrimuose *Lietuvos etnografijoje* [8]. Autorė labai daug dėmesio skyrė mitologijai. Analizuojant vieno ar kito reiškinio ištakas, buvo pasiremta Mažosios Lietuvos situacija. Pavyzdžiui, analizuojant senuosius gimtųjų papročius – kaip per krikštynas gimdytoja su pribuvėja eidavo į pirtį melstis ir dėkoti deivei Žemynai, kad leido sėkmingai pagimdyti – remiamasi M. Pretorijumi. Tačiau neužsimenama, kad tai šaltinis iš Mažosios Lietuvos, tad atrodytų, kad taip buvo visoje Lietuvos teritorijoje [8, 248]. Kitur, kalbant apie vestuvių

(10) Tyrimai šioje vietovėje buvo atliekami ir vėliau. Pasak Gražinos Kadžytės, 2018 m. apžvelgusios N. Vėliaus archyvinį palikimą, po N. Vėliaus ir A. Vidugirio išvykas į Čiornąją Padiną 1988–1991 m. organizavo Lietuvių jaunimo bendrija „Lituanica“. Pastaraisiais metais etnosociologinius ir antropologinius tyrimus vykdė Rimantas Sliužinskas ir V. Čiubrinskas [13, 9].

(11) Tai būdinga ne tik etnologų darbams, bet ir, pavyzdžiui, Ambraziejiaus Jonyno *Lietuvių folkloristikai*, apimančiai laikotarpį iki XIX a., kurioje didesnė dalis šaltinių yra iš Mažosios Lietuvos [12]. Mažosios Lietuvos gyvenimo ciklo papročiai dominavo ir kultūros istorikų, aprašančių vėlyvojo feodalizmo laikotarpio kultūrą, darbuose [19, 203–205].

papročius, nors taip pat pasitelkiamas M. Pretorijus, rašoma, kad Rytprūsiose ir Klaipėdos krašte piršlybos buvo atliekamos su ypatingomis apeigomis. Piršlys jodavo atklausų tris kartus su prie lazdyno lazdos pririšta rūtų puokšte ir t. t. [8, 233]. Taigi daugelis minėtų autorių, nagrinėdami (ir ne tik lietuvininkų) šeimą ir jos papročius, pasirėmė jau seniai užrašyta etnografinė medžiaga iš Rytų Prūsijos.

Lietuvininkų papročiai buvo analizuojami ir remiantis lauko tyrinėjimų medžiaga, užrašyta iš šio krašto lietuvininkų 1956 ir 1960 metais. A. Vyšniauskaitė 1977 m. publikavo išsamų straipsnį apie lietuvininkų, gimusių XIX a. pab. – XX a. 1–2 dešimtmečiuose, vestuvių papročius. Pasak autorės, „straipsnis liečia senuosius Klaipėdos, Šilutės rajonų, Kuršių Nerijos, taip pat savo buitimi ir papročiais jiems giminingus Rytų Prūsijos panemunių, buv. Tilžės, Ragainės, Stalupėnų apylinkių gyventojus, save vadinusius lietuvininkais“ [59, 147]. Ji taip pat pažymėjo, kad lietuvininkų vestuvių papročiai nėra plačiau tyrinėti, o reikšmingiausi ankstyvieji šaltiniai – M. Pretorijaus, T. Lepnerio bei vėlyvesni E. Gizevijaus, K. Kapelerio darbai. Todėl svarbiausias šaltinis šiam straipsniui – 1956 m. jos pačios bei 1960 m. Ingės Lukšaitės užrašyti 29 senųjų lietuvininkų prisiminimai. Autorė atkreipia dėmesį, kad „lietuvininkų vestuvėse nėra jaunųjų sutikimo su duona ir druska, kas yra ypač būdinga kitų Lietuvos sričių vestuvių papročiams“ [59, 157]. Ir kitas pastebėjimas – XIX a. ir XX a. pr. į lietuvininkų vestuvių papročius vis labiau braunasi vokiškų papročių elementai. Lietuviškose vestuvėse atsiranda vokiški priedainiai. Visa tai rodo, kad nagrinėjamuoju laikotarpiu Klaipėdos krašte sustiprėjusi germanizacija darė poveikį ir lietuvių šeimos papročiams [59, 157]. Taip atskleidžiamas šio krašto savitumas visos Lietuvos kontekste. Fiksuojamos kitų kultūrų įtakos, lietuviškų papročių nykimas ar jų transformacija. 1980 m. buvo surengta kompleksinė ekspedicija į Rusnę. Šių tyrimų rezultatai tik po 12 metų buvo publikuoti monografijoje *Rusnė*, kurioje pateikiami Marijonos Čilvinaitės surinkti šio krašto gyventojų vestuvių aprašymai (tačiau jie nėra susisteminti) [4, 198–211].

Platesni Mažosios Lietuvos kultūros tyrimai pradėti vos atgavus Lietuvos nepriklausomybę, pasak Norberto Vėliaus, „... siekiant surankioti nors šios nusiaubtos kultūros likučius į lietuvininkų kraštą *šiapus ir anapus Nemuno*“ (išskirta – R. P.-Š.). Pavyzdžiui, Lietuvių etninės kultūros ir Lietuvos kraštotyros draugijos 1990 m. liepos 23 – rugpjūčio 6 d. suorganizavo kompleksinę ekspediciją [47, 7]. Tačiau šeimos papročiams – konfirmacijai [39, 649–660] ir laidotuvėms [10, 660–669] – skirtuose straipsniuose remiamasi Lietuvai priklausiančios Mažosios Lietuvos dalies etnografija. Pasak šios ekspedicijos dalyvio Žilvyčio Šaknio, šį faktą lėmė vietinių gyventojų trūkumas Kaliningrado srityje (12).

IŠVADOS

Žvilgsnis į sovietmečio Lietuvos etnologijos istoriją rodo, kad ir nebūdami labai gausūs etnografiniai tyrimai už Lietuvos respublikos ribų, kartais susiduriant ir su valdžios trukdžiais, buvo vykdomi visą sovietinį laikotarpį. Etnografinių lauko tyrimų gausa išsiskyrė XX a. 6 dešimtmetis. Intensyviausi šeimos ir jos papročių tyrimai buvo atliekami Baltarusijos TSR lietuviškuose kaimuose. Čia buvo galima fiksuoti archajiškesnius, Rytų Lietuvos rajonuose seniau nnykusius papročius. Šiose vietovėse šeimos papročius tyrė ne tik pagal institucijų planus turėję tai daryti mokslininkai (pavyzdžiui, A. Vyšniauskaitė), tačiau ir tie,

(12) Krikštynų ir vestuvių tyrimai vėliau buvo pratęsti straipsniuose [34; 61] ir monografijoje *Lietuvos kultūra. Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai* [31, 19–136; 42, 137–188]. Publikuotų M. Pretorijaus, T. Lepnerio bei kitų autorių darbų, baltų mitologijos ir religijos šaltinių rinkinių čia plačiau neaptarsime.

kurių moksliniai interesai nebuvo tiesiogiai susiję su šeimos papročiais. Šiais atvejais šeimos tyrimais siekta atskleisti vienos ar kitos vietovės etninę kultūrą (V. Milius, J. Kudirka). Lietuvių kultūros tyrimams labai padėjo ir kraštotyrininkų atlikti darbai. Panašią funkciją atliko ir etnografinių šaltinių skelbimas, pavyzdžiui, 1970 m. V. Miliaus sudarytas Mažosios Lietuvos XVII–XIX a. šaltinių rinkinys.

Dauguma ekspedicijų turėjo ne tik mokslinį, bet ir tautinį kryptingumą. Jose siekta užfiksuoti nykstančią lietuvių kultūrą lietuvių etninėse žemėse. Todėl galime sakyti, kad tuo laikotarpiu buvo susitelkta į lietuvių kultūros tyrimus tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų.

Sutikdama, kad sovietmetis buvo etnografinės medžiagos kaupimo laikotarpis (Lietuvoje iki 1945 m. jos sukaupta kur kas mažiau negu kitose Baltijos šalyse), turiu pažymėti, kad dėl įvairių priežasčių daugelis tos medžiagos pagrindu atliktų tyrimų nebuvo paskelbti ir prieinami visuomenei. Kai kurie jų buvo publikuoti tik Sąjūdžio ar nepriklausomos Lietuvos Respublikos metais, kartais dar atliekant papildomus tyrimus.

Taigi etnografiniai tyrimai už Lietuvos ribų buvo atliekami ne tik dėl mokslinių interesų ar lyginamosios etnografinės medžiagos. Juos skatino patriotiniai jausmai, noras atskleisti lietuvių etninių žemių būklę, užfiksuoti ir įamžinti ten gyvenančių lietuvių bendruomenių atminimą ir taip išsaugoti istorinę atmintį bei palaikyti lietuvių etninį tapatumą ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų.

Gauta 2019 05 31
Priimta 2019 09 09

Literatūra

- [1] ANGLICKIENĖ, Laima. *Lietuvių etnologijos istoriografija (XX amžius)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008. 278 p.
- [2] CLIFFORD, James. *Kultūros problema. XX amžiaus etnografija, literatūra ir menas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2006. 549 p.
- [3] ČEPIENĖ, Irena. *Lietuvių liaudies vestuvių veikėjai*. Vilnius: Mokslas, 1977. 128 p.
- [4] ČILVINAITĖ, Marijona. Senesniųjų Rusnės gyventojų pasakojimai. *Rusnė*. Spec. redaktorius. A. Matulevičius. Vilnius: Mintis, 1992, p. 198–211.
- [5] ČIUBRINSKAS, Vytis. Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai: disciplina, ideologija ir patriotizmas. *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, Nr. 1(10), p. 99–117.
- [6] DAUNYS, Stasys. Pirties papročiai. *Gervėčiai*. Redaktorių kolegijos pirmininkas N. Vėlius. Vilnius: Mintis, 1989, p. 133–141.
- [7] DUNDULIENĖ, Pranė. *Etnografijos mokslas Vilniaus universitete*. Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1978. 139 p.
- [8] DUNDULIENĖ, Pranė. *Lietuvių etnografija*. Vilnius: Mokslas, 1982. 451 p.
- [9] DUNDULIENĖ, Pranė. *Lietuvos etnologija*. Vilnius: Mokslas, 1991. 406 p.
- [10] GALINIENĖ, Leokadija. Laidotuvių papročiai Saugų apylinkėse. *Lietuvininkų kraštas*. Red. komisijos pirm. N. Vėlius. Kaunas: Litterae Universitatis, 1995, p. 660–669.
- [11] JARMALAVIČIUS, Jonas. Atsiliepimas apie kolektyvinės monografijos „Gervėčiai“ rankraštį, įteiktą „Vagos“ leidyklai (634+39 psl.). *Rašytojas ir cenzūra*. Sudarė A. Sabonis, S. Sabonis. Vilnius: Vaga, 1992, p. 459–461.
- [12] JONYNAS, Ambraziejus. *Lietuvių folkloristika iki XIX a.* Vilnius: Vaga, 1984. 374 p.
- [13] KADŽYTĖ, Gražina. Čiornaja Padinos atradimai. Norbertas Vėlius ir kiti. Profesorius Norberto Vėliaus skaitymai (XI). *Baltų religijos ir mitologijos tyrimai: tradicija, tęstinumas, kaita*.

- Pranešimų santraukos 2018 m. balandžio 12–13 d. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018, p. 9–10.
- [14] KALNIUS, Petras. Pratarė. *Punsko ir Seinų krašto lietuviai. Etninio ir kultūrinio tapatumo bruožai*. Sudarė P. Kalnius. Punkskas: Aušra, 2006, p. 4–9.
- [15] KARALIŪTĖ, Elena. Vestuvių papročiai. *Gervėčiai*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 162–175.
- [16] KUDIRKA, Juozas. *Apso ir Pelekų lietuviškoji kultūra*. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 1997. 78 p.
- [17] KUDIRKA, Juozas. *Plikių kaimo papročiai*. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 1998. 38 p.
- [18] KULNYTĖ, Birutė; LAZAUSKAITĖ, Elvyda (sud.). *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015. 403 p.
- [19] LUKŠAITĖ, Ingė. Kultūra vėlyvojo feodalizmo laikotarpiu. Iš: J. Jurginis, I. Lukšaitė. *Lietuvos kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 186–333.
- [20] MACEIKA, Juozas. *Lazūnai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998. 191 p.
- [21] MARDOSA, Jonas. *Etnografija ir etnografo darbas*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto 1-ka, 2016. 208 p.
- [22] MARDOSA, Jonas. Vacys Milius ir Vilniaus universiteto kraštotyros mokslinis būrelis (1957–1960). *Etnografija. Metraštis*, 2016, Nr. 26, p. 98–117.
- [23] MARDOSA, Jonas. Šeima. *Gervėčiai*. Redaktorių kolegijos pirmininkas N. Vėlius. Vilnius: Mintis, 1989, p. 156–162.
- [24] MILIUS, Vacys (sud.). *Lietuvininkai. Apie vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktoje amžiuje*. Vilnius: Vaga, 1970. 458 p.
- [25] MILIUS, Vacys. Etnografinių tyrinėjimų apžvalga. *Lietuvių etnografijos bruožai*. Redagavo A. Vyšniauskaitė. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros 1-ka, 1964, p. 15–48.
- [26] MILIUS, Vacys. Punskiečių vestuvių papročiai. *Liaudies kūryba*, 1969, t. 1, p. 271–278.
- [27] MILIUS, Vacys. Seinų krašto lietuvių vestuvių papročiai. *Lietuvių liaudies papročiai*. Mokslinės praktinės konferencijos medžiaga 1989 m. kovo 30 d. Sudarė J. Kudirka. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1991, p. 116–137.
- [28] MILIUS, Vacys. *Lietuvių etnologijos bibliografija*. Vilnius: LII 1-ka, 2001. 416 p.
- [29] MILIUS, Vacys. *Lietuvių etnologijos bibliografija 1997–2002*. Vilnius: LII 1-ka, 2005. 162 p.
- [30] MOORA, Harry; VIRES Ants (Hg.). *Abriss der Estnischen Volkskunde*. Tallin: Estnischer Staatsverlag, 1964. 308 p.
- [31] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Vaiko gimties socialinio įteisinimo papročiai. Iš: R. Paukštytė-Šaknienė, V. Savoniakaitė, Ž. Šaknys, I. Šidiškienė. *Lietuvos kultūra. Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai*. Sudarė Ž. Šaknys. Vilnius: LII 1-ka, 2012, p. 19–76.
- [32] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Gyvenimo ciklo papročiai: krikščynos. *Punsko ir Seinų krašto lietuviai. Etninio ir kultūrinio tapatumo bruožai*. Sudarė P. Kalnius. Punkskas: Aušra, 2006, p. 138–168.
- [33] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Lietuvos etnologijos mokslas XX a. ir XXI a. pradžios periodiniuose ir tęstiniuose leidiniuose. *Istorija*, 2009, Nr. 1, p. 68–76.
- [34] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Mažosios Lietuvos kultūrinio savitumo raiška senųjų rašytinių šaltinių kontekste. *Lituanistica*, 2009, Nr. 3–4, p. 162–173.
- [35] Pratarė. *Gervėčiai*. Redaktorių kolegijos pirmininkas N. Vėlius. Vilnius: Mintis, 1989, p. 5–6.
- [36] SAVONIAKAITĖ, Vida (sud.). *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Vilnius: LII 1-ka, 2011. 518 p.

- [37] SAVONIAKAITĖ, Vida. Lietuvos etnografija tarp savos kultūros tyrimų. *Lituanistica*, 2008, Nr. 4(76), p. 61–72.
- [38] STRODS, Heinrich un ct. (red.). *Latviešu etnogrāfija*. Rīgā: Zinātne, 1967. 596 lpp.
- [39] ŠAKNYS, Žilvytis. Įžegnotuvės. *Lietuvininkų kraštas*. Red. komisijos pirm. N. Vėlius. Kaunas: Litterae Universitatis, 1995, p. 649–660.
- [40] ŠAKNYS, Žilvytis. Ieškant idėjų praeityje: etnologijos istorija ir dabartis. *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2011, Nr. 11(20), p. 9–32.
- [41] ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Lietuvių vestuvės XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje: etniškumo diskursas. *Punksko ir Seinų krašto lietuviai. Etninio ir kultūrinio tapatumo bruožai*. Sudarė P. Kalnius. Punkskas: Aušra, 2006, p. 106–137.
- [42] ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Kultūrinio tapatumo gairės. Simboliniai veiksmai vestuvėse. Iš: R. Paukštytė-Šaknienė, V. Savoniakaitė, Ž. Šaknys, I. Šidiškienė. *Lietuvos kultūra. Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai*. Sudarė Ž. Šaknys. Vilnius: LII I-kla, 2012, p. 137–188.
- [43] Vacio Miliaus 1967–1968 metų etnografinės kelionės į Lenkiją dienoraštis. *Etnografija. Metraštinis*, 2016, Nr. 26, p. 196–247.
- [44] VAICEKAUSKIENĖ, Aldona. *Punksko ir Seinų krašto vestuviniai papročiai*. Punkskas: Aušra, 1995. 177 p.
- [45] VĒLIUS, Norbertas; MILIUS, Vacys. Pratarė. *Lydos krašto lietuviai*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002, p. 5–10.
- [46] VĒLIUS, Norbertas. Čiornos Padinos lietuvių vestuvių papročiai. *Kraštotyra*. Vilnius: Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, 1970, p. 230–238.
- [47] VĒLIUS, Norbertas. Pratarė. *Lietuvininkų kraštas*. Red. komisijos pirm. N. Vėlius. Kaunas: Litterae Universitatis, 1995, p. 5–7.
- [48] VIDUGIRIS, Aloyzas. Juozas Maceika ir Lazūnai. *Lazūnai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 5–8.
- [49] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė (red.). *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros I-kla, 1964. 683 p.
- [50] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. Etnografiniai tyrinėjimai Tarybų Lietuvoje. *Mokslas Tarybų Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros I-kla, 1961, p. 147–156.
- [51] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. Žemaičių vestuvės. Iš: I. Butkevičius, V. Kulikauskienė, M. Miliuvienė, A. Vyšniauskaitė. *Iš lietuvių kultūros istorijos: Šiuolaikiniai Žemaitijos kaimas. Lietuvos socialistinio kaimo kultūra ir buitis*. T. 13. Vilnius: Mokslas, 1985, p. 122–189.
- [52] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. Kaimo šeima. Iš: A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995, p. 151–167.
- [53] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. Laidotuvės. Iš: A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995, p. 442–466.
- [54] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. Vedybos. Iš: A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995, p. 271–395.
- [55] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. Šeimos papročiai. *Lydos krašto lietuviai*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002, p. 322–332.
- [56] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. Kaimo šeima. Iš: A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė-Šaknienė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 2008, p. 123–189.
- [57] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. Vedybos. Iš: A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė-Šaknienė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 2008, p. 289–433.
- [58] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. Laidotuvės. Iš: A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė-Šaknienė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 2008, p. 483–514.

[59] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. Lietuvininkų vestuvių papročiai XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje. *Tarybinės Klaipėdos istorijos klausimai*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos istorijos institutas, 1977, p. 147–157.

[60] ВИШНЯУСКАЙТЕ, Ангеле. Этнографические экспедиции Института Истории АН Лит. ССР в. 1948–1967 г. г. 20 лет. *Материалы к отчетной конференции археологических и этнографических экспедиций Института истории АН Литовской ССР 1948–1968 г. г. (Вильнюс, 13–15 мая 1968 г.)*. Вильнюс: Академия Наук Литовской ССР, Институт истории, 1968, p. 83–98.

[61] ПАУКШТИТЕ-ШАКНЕНЕ, Раса. Малая Литва и христианская культура: Мотивация крещения детей. *Культурное наследие Восточной Пруссии*. Т. II. Калининград: БФУ им И. Канта, Институт литовского языка, 2011, p. 9–15.

RASA PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ

The Scope of Ethnographic Research Outside Lithuania: The Family and Its Customs

Summary

The object of this article is the analysis of the studies carried out by Lithuanian ethnologists and local ethnographers during Soviet times that were based on the ethnographic material collected outside the borders of the former Lithuanian SSR. This aspect has not yet been explored in the historiography of Lithuanian ethnology. The article aims to present the research into the family and its customs carried out beyond the borders of the former Lithuanian SSR, and to reveal its motivation and intensity. The choice of the subject has been influenced by its relationship with ethnicity and the importance of the family conveyed by the researchers. To achieve the goal, the following objectives were formulated: to review specific research features applied in the former Soviet Lithuania; to disclose the ethnographic fieldwork carried out in Belarus, Poland, and Russia at the time, and to show how the ethnographic material collected in Lithuanian ethnic locations was used for studying the family and the habits of its life.

An overview of the history of ethnology in Soviet Lithuania has shown that ethnographic research outside Soviet Lithuania, although not very abundant, had been carried out throughout the entire Soviet period despite some confrontations with the authorities. The abundance of ethnographic fieldwork was primarily observed in the 1950s. The most intensive studies into the family and family customs were carried out in the Lithuanian villages located in the territory of Belarus, the former Byelorussian SSR. They were characterised by more archaic traditions that had already been extinct in the eastern regions of Lithuania. The studies into family customs were carried out in these areas not only by the scholars who were supposed to examine family customs according to institutional plans (for example, Angelė Vyšniauskaitė), but also by those whose research interests were not directly related to the research into family customs (Vacys Milius, Juozas Kudirka). In these cases, the analysis of family life was carried out by examining the ethnic culture of one area or another. Also, studies into Lithuanian culture were enriched by the works of local ethnographers. The publication of ethnographic sources played a similar role. One of such examples

is a collection of sources of Lithuania Minor of the 17th–19th centuries, compiled by Vacys Milius in 1970.

This article shows that ethnographic studies outside Lithuania were conducted not only for scientific interests or for collecting comparative ethnographic material: they were strongly motivated by patriotic feelings and the desire to uncover the condition of Lithuanian ethnic territories, to record and memorialise the Lithuanian communities living there, and to preserve historical memory, and to uphold the Lithuanian ethnic identity both inside and outside Lithuania.

Keywords: Lithuanians; ethnology; family research; research into family customs, Soviet period